

Feltevések és magyarázatok *j* végű Árpád-kori tulajdonneveinkről

I. „A *Pokaj* helynév eredete és az ómagyar kori *-j ~ -aj/-ej* helynévképző” című dolgozatom (MNy. 2004: 75–9) megjelenése után BENKŐ LORÁND többször tudomásomra hozta, hogy a cikkben leírtakhoz megjegyzéseket kíván fűzni. Válaszom minden esetben az volt, ami most is: megtiszteltetés számomra, ha BENKŐ LORÁND figyelemre méltatja írásomat. Engedtessek meg, hogy bíráló megjegyzéseire (Az ómagyar *-j, -aj/-ej* helységnévképző: MNy. 2004: 406–19; a továbbiakban: BENKŐ i. m.) válaszoljak, és a felvetett kérdésekhez néhány újabb adattal is szolgáljak.

BENKŐ LORÁND többször szóvá tette, hogy dolgozatomban „jórészt kifejtés nélkül, csupán summázatként” megpendíték „néhány olyan tézist, amely a történeti névkutatás általánosabb kérdéseibe vág” (i. m. 415). A stílusomat, kritikusom szerint „sommás megjegyzéseimet” részben magyarázhatja, hogy idegenkedem az utóbbi időkben szokássá vált túlírt, terjengős, nehezen követhető és ismétlésektől sem mentes tanulmányoktól. Ezért igyekeztem – talán túlzottan is – arra irányult, hogy véleményemet ne körmönfontan és hosszasan, hanem egyszerűen, lehetőleg világosan, rövid mondatokban, „sommásan” közöljem.

2. Emlékeztetőül: BENKŐ „*Tokaj* és kapcsolt nevei” című tanulmányában (In: Nyíri Antal kilencvenéves. Szerk. BÜKY LÁSZLÓ. Szeged, 1997. 29–36; *Hímesudvar – Kőrév – Tokaj*. In: Uő., *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1998. 162–8) elvetette a *Tokaj* helynév korábbi, török etimológiáját és benne vagy az ismeretlen eredetű *tok* 'burok, tartó', vagy a bizonytalan eredetű, talán török *tok* 'halfajta', esetleg a szláv eredetű *toka* köznéből alakult *Tocu, Tok, Thoka, Tuka* Árpád-kori személynév valamelyikét vélte, mely a *-j, -aj/-ej* formánssal alakult *Tokaj*-já, és ez a formáns azonos a birtokjellel. Jóllehet volt *Tukay* személynév (VR. 229; GYÖRFFY 1: 813), BENKŐ szerint a helynév „aligha pusztán személynévből lett”, ezért a birtokjel „nagy valószínűséggel helynévképző szerepű”, tehát a „*Tokaj* helységneveink végződése ugyanolyan funkciójú, mint az *-i* helynévképző”. Ebből BENKŐ szerint egy általánosabb magyar nyelvtörténeti tanulság is levonható: „helynévképzőink sorában a *-j, -aj/-ej*-jel is okvetlenül számolnunk kell.” (i. m. 35).

Fent említett írásomban kifogásoltam a *Tokaj* személynévnek (tkp. találgatásra szorítókozó) 'hal', 'doboz, tok', esetleg 'toka', azaz különböző eredetű és jelentésű közszavakból való teljesen bizonytalan levezetését – „amit két-három nyelvből is lehet magyarázni, annak valójában nincs elfogadható magyarázata” –, és idézetem néhány *j* végű Árpád-kori szláv eredetű személynévet, melyek közül nem egy helynevek alapjául is szolgált. E példákkal fel akartam hívni a figyelmet az elkerülendő tévedésekre, arra, hogy ha valaki nem ismeri a helynév eredetét vagy a névben nem

ismeri fel az idegen (szláv, német) eredetű *j* végű (képzős) személynevet, akkor a BENKŐ-féle teóriát követve a helynevet egyszerűen besorolja az ómagyar *-j*, *-aj/-ej* helynévképzős helynevek közé. Ezért írtam: „ha a név eredetét nem ismerjük, akkor nem lehet (nem szabad) végződéséről véleményt nyilvánítani, főleg nem célszerű a végződésében mindenáron egy magyar formánst felfedezni” (FEHÉRTÓI i. m. 79).

BENKŐ LORÁND írásomra adott válaszában a *Tokaj* helynévnek általam kifogásolt magyarázatával kapcsolatban csupán a következő megjegyzést tette: „a *Tokaj* etimonját nem tartom annyira fontos ügynek, hogy miatta rögvest tollat kellene ragadnom. Különbösen sem találtam még rá a bölcsék kövére – nyilván már nem is fogok –, lehet, hogy *Tokaj*-etimonom sem helytálló” (i. m. 407).

BENKŐ viszont megfogalmazta a lényegét, az alapelvet, amely az egész kérdéskört, vagyis a köztem és BENKŐ között felmerült véleménykülönbséget is tisztázhatná. BENKŐ szerint a magyar *-j*, *-aj/-ej* helynévképző „többféle formában is realizálódott”, és az *-aj/-ej* változat mindig megjelenik a névadatokban, és „hasonló alakú szláv névvégződésekkel is ez vetethető össze legjobban” (i. m. 407; kiemelés tőlem – F. K.). A továbbiakban BENKŐ a FNESz. névmagyarázataira támaszkodva a *j* végű helyneveket a személynevekből és köznevekből alakult csoportjára osztotta (i. m. 408–9). Majd szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a „FNESz. természetesen még számos olyan *-aj/-ej* végű helységnevet tartalmaz címszóként, amely nem illik bele mostani problémakörünkbe ... maguk a személynevek nem magyar, hanem idegen eredetűek, többnyire szláv (*Belzsej*, *Muzsaj*, *Völcssej* stb.) vagy török (*Tabaj*, *Tokaj*, *Tomaj* stb.) minősítést kaptak” (i. m. 409). BENKŐnek e helytálló nézetét lehetne iránytűként használni az ómagyar *-j*, *-aj/-ej* helységnévképző kutatásában. Ám ehhez fel kell tudni ismerni és külön tárgyalni a bizonyítottan ómagyar helynévképzős helyneveket és az idegen eredetű *j* végű (képzős) személynevekből alakult helyneveket, valamint a bizonytalan vagy ismeretlen eredetű *j* végű helyneveket. A felvázolt és célszerű kutatási irányhoz azonban elengedhetetlen a helynevek eredetének ismerete.

BENKŐ nyolc oldalon foglalkozik az ómagyar (ill. ősmagyar) *-j*, *-aj/-ej* helységnévképző kialakulásával, „alaki és funkcionális problematikájával”. Tanulmányában nem él „sommás” megjegyzésekkel, a kérdés minden részletét alaposan, aprólékos gondnal vizsgálja. A felvetett kérdés tárgyalásának némely részletét nem volt könnyű követni, zavart az Árpád-kori helynévi adatok – betűhív közlése helyett – mai ejtésű közzététele és több helyen megfigyelhető elírása. Méltánytalan lenne BENKŐnek felróni a pontatlan (talán gépelési hibából adódó) adatközléseket vagy az azonos alakú helynevek felcserélését. A fő kérdés ugyanis jelen esetben az: hogyan, mely helynévi adatok alapján lehet minden kétséget kizáróan bizonyítani az „ómagyar *-aj/-ej* helynévképző” meglétét?

3. BENKŐ az *-aj/-ej* helységnévképző bemutatására alkalmasnak találta a FNESz. „vonatkozó anyagát ... ahol a kérdéskörre egyrészt szép számú példa sorakozik etimológiai minősítésekkel, első adatokkal, szakirodalmi összeállítással felvértezve... A példatárba csak olyan helynevek kerültek ... amelyek szótári címszavukban is *aj* vagy *ej* végződésűek ... vagy történeti adataiban ott található az *-aj/-ej* képzőalak”. BENKŐ a FNESz.-ből kiírt helyneveket magyarázatuk alapján csoportosította, majd megállapította, hogy a kapott kép „ellentmondásosnak tűnik ... mindamellett tanulságos” (i. m. 408–9).

Végül is a FNESz.-ből idézett adatok alapján nem lehet egyértelműen megállapítani a korai *aj/ej* végű helynévi alakok kialakulásának okát. BENKŐ úgy véli, hogy az *-aj/-ej* helységnévképzővel alakult *Apaj*, *Gyulaj*, *Gelej*, *Kemej*, *Monaj*, *Pataj*, *Tilaj*, *Uraj* stb. nevekben az *-aj/-ej* képzőalak „*-j*-ként is hamar realizálódott és *a/e* végű (*-a/-e* kicsinyítő képzős) alapnevekhez e formában csatlakozott: *Aba* > *Abaj*, *Gyula* > *Gyulaj* stb.” (i. m. 412). Bizonyára így is alakulhatott némely e típusba tartozó helynév, azonban a számos Árpád-kori *j* végű, főleg szláv (*Beccey* > *Becse*, *Berivoj* > *Börvely*, *Buduaj*, *Budivoj* > *Bodvaj*, *Budigoj* > *Bödöge*, *Cselej*, *Thimotheus* > *Chymothej* ~ *Chemothoy* > *Csömöte*, *Vlastej* > *Lásztaj*, *Milej*, *Mladej* > *Maladé*, *Pokaj*, *Trvaj* > *Torvaj*, *Zokol*

> Szakoly, Vazil > Vászoly, Vulchey > Völcsej stb.), német (Ziegel > Cégely) és török (Culcey > Kölcse) eredetű személynév is igen erős analógiás hatást gyakorolhatott azokra az Árpád-kori személynévekre, illetőleg helynevekre, amelyekben eredetük szerint nem volt meg a névvégi *j* hang. Az Árpád-kori személynévtárban mintegy 170 *aj/ej* végű – különféle eredetű – személynévi alakulat található, ezért e névtípust BENKŐvel ellentétben nem tartom ritkának.

BENKŐ szerint az „ősmagyarból hozott *-aj/-ej* képzőalak ... a helységnevek tekintélyes részében kizárólagosságra is került és jött el így máig: I. pl. 1252: *Chobay* ... ma is *Csobaj*, Zemplén megye, hasonlóan mindig *Apaj*, *Gyulaj*, *Gelej*, *Kemej*, *Monaj*, *Pataj*, *Tilaj*, *Uraj* stb.” (i. m. 412). BENKŐ nem említi a Nyitra megyei *Csabaj* (*Cabaj*) helynevet. E helynév első adata: *1113: *Scobol*, majd 1247: *Choboy* ~ *Chobay*, 1285: *Chobay* stb. (GYÖRFFY 4: 363). KNEZSA a Nyitra megyei *Csabaj* helynevet a XII. századi *Scobol* változata alapján a szláv eredetű *Sobol* személynévből magyarázta, „amely a 'coboly' jelentésű *sobol* szóból való” (Helynév- és családnév vizsgálatok. Bp., 2003. 219; vö. FNESz. *Cabaj* a.). A BENKŐTől idézett Zemplén megyei *Csobaj* helynévnek eddig nem került elő XII. századi előzménye, viszont a XIII. században a Nyitra megyei *Csabaj* ~ *Cabaj* helynévvel azonos alakban fordul elő. Jogosnak tartom tehát a kérdést: célszerű-e a Zemplén megyei *Csobaj* helynévben egy „ősmagyar” *-aj/-ej* helynévképzőt látni? Talán a Zemplén megyei *Csobaj* helynév is – hasonlóan a Nyitra megyei *Csabaj*hoz – a szláv *Sobol* személynévből alakult (de l. az 4. pont alatt).

A Nyitra megyei *Csabaj* ~ *Cabaj* (< *Sobol*) helynév KNEZSA-féle etimonia egyúttal nemcsak egy újabb magyarázati lehetőséggel szolgál: azaz lehetséges a szóvégi *l* palatalizációja (> *ly* > *j*), egy *l* végű alaprővből *j* végű helynév kialakulása. Ennél fontosabb azonban: a Nyitra megyei *Csabaj* helynévnek e feltételezett XII. századi *Scobol* előzménye felhívja a figyelmet helyneveink helyes magyarázatának kialakításában a korai adatokra, illetőleg azok hiányára. Hiszen nyilvánvaló, hogy a XIII. század közepéről vagy még későbbi időkből származó, esetleg csak CSÁNKI kötetéből ismert névalakulatoknak voltak korábbi, előttünk ismeretlen, de a helyes névmagyarázatokhoz elengedhetetlenül szükséges előzményei.

Eddig érvényes magyarázatok szerint az *Apaj* (1291: *Opoy*) helynév alapja az *Opoi* személynév, mely a személynévként használt magyar *apa* főnévből kicsinyítő-becéző funkciójú *-j* képzővel alakult (vö. FNESz.). Ezzel szemben BENKŐ a személynév végződését ősmagyar *-aj/-ej* helynévképzőnek véli (l. fent). E magyarázatokat egyrészt nem igazolja az, hogy az *Opoy* személynév 1213-tól a század végéig a zártabb *o*-val kezdődik, míg a nyíltabb hangzású *Apoy* ~ *Apay* nevek csak 1290-től kerültek elő adatok, valamint a Valkó megyei *Opaj* ~ *Opojevcz* ~ *Opajfalva* (+1275: Possessio *Opoy* et Alexandri; EngelValkó: *Opaj*; vö. CSÁNKI 2: 339) és a Pozsony megyei *Opaj* (1266: in comitatu Posoniensi ... terra *Opoy* et Jacoby filij Voynus jobagionis Castri Posoniensis: ÁÚO. 8: 158–9; 1278: *Opoy*: UrkBurg. 2: 121) helynevekben is megmaradt az eredeti, zártabb *o*. Egyébként a legtöbb személynévi adatunk a Gút-Keled nemzetség *Opoy* nevű tagjaira vonatkozik. I. *Opoy* testvére Dragun volt, és a tótországi báni hivatal az „Apaj-ág” tagjai között mintegy kézzel kézre járt. I. *Opoy*, Dragun és I. Miklós utódai Körös megyében birtokoltak (Karácsonyi: MNemz. 507–9). Mivel az *Opoy* személynévek és helynevek korai alakjai mind *o*-val kezdődnek és nem *a*-val, viszont a meglehetősen nagyszámú *Apaj* személynévként már egészen korai, XII. századi alakjait is *a*-val írták, ezért valószínű, hogy az eredeti *Opoy* névalak is *o*-val kezdődött, azaz jövevénynév volt (vö. BÁRCZI, Magyar hangtörténet. Bp., 1958. 44). Vagyis lehetséges, hogy az Árpád-kori *Opoy* személynév a szláv eredetű *Opaj* 'opilec, részeges' személynév átvétele (STANISLAV, SlovJuh. 2: 10; SVOBODA 204), és e szláv jövevénynév volt az alapja a Pest megyei *Apaj* helynévként, tehát nem az *apa* főnév az alapszó és nem az „ősmagyar” *-aj/-ej* helynévképzővel alakult. Továbbá, amint BENKŐ is megjegyzi: a *j* végű helynevek „nyelvtérületünk különböző részein ismétlődnek is” (i. m. 409), ezért feltehető, hogy az Árpád-kori személynévtárban számos (*Opoy* személynévnél lényegesen több) korai adattal képviselt *Apaj* személynévből is több (akár 3–4) helynév alakulhatott volna „ősmagyar” helynévképzővel, ám erre jelenleg nincs adatunk.

A FNESz. a Vas megyei *Bozzai* (1271: *Bozey*) és a Borsod megyei *Csernely* (1323: *Cherney*) helyneveket szláv eredetű közsőzből vagy személynévből magyarazza. BENKŐ viszont mindkét helynév végződésében az ómagyar *-aj/-ej* helységnévképző mai hivatalos „hiperurbanus” *-i-s*, illetőleg *-ly-os* írásváltozatát látja (i. m. 411). Véleményem szerint (kiegészítve a FNESz. magyarázatát) a Vas megyei *Bozzai* hn.-nek a szláv eredetű (*Bož*, *Boža*), *Božěj* személynév, a Borsod megyei *Csernely* hn.-nek a szláv eredetű *Černěj* személynév volt az alapja (PROFOUS 1: 137; SVOBODA 73, 126, 167; TASZYCKI, SISS. 1: 238; vö. FNESz. *Bazsi*, *Bozzai*, *Csernely*; de l. még a 4. pont alatt).

Itt hivatkozott cikkemben is idéztem a *Noe ~ Novaj* személynévpárost (vö. Györffy 2: 505) és 1237-ből a Fejér megyei Vaján lakó *Vre ~ Vrey* szabados nevét (ÓMOlv. 90; Györffy 2: 413). Hasonló párosok: 1228-ból *Kesereu ~ Keserey*-re javítva, 1237-ből *Mathey ~ Mathe* (ÓMOlv. 80, 89). E személynévek bizonyítják a nevek egyidejű, mégis különböző ejtés- (vagy írás)változatát. Vagyis az *Uraj* helynév BENKŐ szerint „ordító” etimológiájában (i. m. 407) nem látom kétséget kizáróan bizonyítottnak az ómagyar *-j*, *-aj/-ej* helynévképzőt, mert a helynév alakulhatott egy (*Urej* >) *Uraj* személynévből is (de l. a 4. pontot).

BENKŐ ómagyar *-j*, *-aj/-ej* helységnévképzővel alakultnak minősítette még az *Abaj*, *Becsej*, *Berej*, *Csataj*, *Csekej*, *Csobaj*, *Kerej*, *Pataj*, *Tepej* helyneveket, és ezek BENKŐ magyarázatában „alapnevek, amelyek ... jellegzetesen ősi alaki felépítésükkel tűnnek ki, és kicsinyítő-becéző képzős családoslásuk [sic!] révén adatok sorával igazolhatók ... [és] már kiinduló alapjuk sem keresendő idegen nyelvek körében” (i. m. 414). Meglátásom szerint egyáltalán nem bizonyított, hogy a *Becse*, *Bere*, *Csata*, *Cseke*, *Csoba*, *Pata*, *Tepe* alapnevek „ősi alaki felépítésűek” lennének. Hiszen például a *Becse*, *Bere*, *Csata*, *Cseke* lehet szláv, a *Pata* német, a *Tepe* ismeretlen eredetű, és nem valószínű, hogy például a (*Thepe* >) *Tepe* személynév az „ősmagyar melléknévi igenév” maradványa lenne ’tépő’ jelentéssel (vö. EWUng. *tép* alatt, valamint BENKŐ, Ósmagyar folyamatos melléknévi igenévi maradványok az Árpád-kor személynév-anyagában. In: Rédei-Festschrift. Bp., 1992. 57–69).

Egyébként nem véletlen, hogy BENKŐ eme új elmélete igazolásául is a Rédei-Festschriftben megjelent tanulmányára (i. m. 414) hivatkozik. BENKŐ az „ősmagyar” folyamatos melléknévi ige-nevek keresése közben nem bibelődött a személynévek eredetének kiderítésével, nem „fürkészte” az etimonokat, tekintetét akkor is kizárólag a nevek végződésére szegezte, ugyanúgy, mint most, az újabb „ősmagyar *-j*, *-aj/-ej* helységnévképző” elméletében. A jelzett cikkel korábban már foglalkoztam, és az ősmagyar melléknévi igenévnek tekintett *a*, *e*, *o* végű Árpád-kori személynévek-ből kiválogattam néhány névalakulatot, melyek valójában nem ősmagyar melléknévi ige-nevek, hanem minden bizonnyal idegen eredetű személynévek: *Beche*, *Becheu*, *Bosou*, *Bozou*, *Budusou*, *Cheke*, *Dobulou*, *Fara*, *Gure*, *Machou*, *Matou*, *Maza*, *Moglou*, *Pota*, *Pata*, *Rata*, *Syma*, *Terpe*, *Tilo*, *Ugra*, *Visa*, *Vza* stb. (vö. Árpád-kori személynévek nyelvtörténeti felhasználásáról: Nyr. 1995: 180–9 és RATA, TILO: Nyr. 1999: 67).

4. A továbbiakban felvetek egy eddig nem – a FNESz.-ben sem – említett, de a Kárpát-medence nagyszámú *j* végű helységneveinek kialakulásában meghatározó jelentőségűnek tekinthető szempontot. KISS LAJOS kéziratban maradt munkáit rendezve a következő helynévmagyarázatot találtam: „*Cserépalja*. A Pancsovától északra fekvő helység fontosabb adatai: 1579: *Mali Črepaj* (Engel: TemMold. 38); 1808: »*Czrepaj* h. *Crepaja* ill.« (Lipszky: Rep. 1: 124); 1882: »*Zrepaja* (*Czrepaja*)« (Ihász: Hnt. 382); 1913: *Cserépalja* (Hnt. 463). A *Crepaj(a)* hn. a szerb *Crepaj* > *Crepaja* hn. átvétele. Ez a *črep* > *crep* ’cserép’ *-aj* képzős származéka. Képzésmódjához l. *Blagaj* hn., *Kosmaj* hn., *Maglaj* hn. (Skok: EtRj. 1: 16). Az országos helységnévrendezés során a *Crepaja* névalakot *Cserépaljára* magyarosították. (Šmilauer: PrSITopp. 49). – Vö. *Cserépváralja*.”

KISS LAJOS új helynévmagyarázata ráirányította figyelmünket a szláv *-aj* helynévképzőre, mely szorosan összefügg a Kárpát-medence helynévanyagának kialakulásával, egyben más megvilágításba helyezi az „ómagyar helységnévképző problematikáját” is. KISS LAJOS magyarázatában

hivatkozott SKOK szerbhorvát etimológiai szótárára, melyből megtudható, hogy a szláv *-aj* képző ősszláv eredetű („*-aj* je sveslavenski sufiks iz praslavenskoga doba”), ma is megvan a déli és az északi szláv nyelvekben és az oroszban. Az *-aj* különféle szófajok képzésében felismerhető, és helynévképző is (i. h.; kiemelés tőlem – F. K.), ez utóbbira példák a *Blagaj*, *Kosmaj*, *Maglaj* helynevek *-aj* képzős alakulása (PETAR SKOK, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 1–4. Zagreb, 1971–74. 1: 15–6).

Mivel vitathatatlan, hogy volt (és van) szláv *-aj* helységnévképző, ezért nemcsak a biztosan szláv eredetű közszavakból és személynévekből alakult helységneveink végződésében lehet szláv *-aj* helynévképzőre gondolni, hanem az eddig ismeretlen eredetű személynévek (esetleg becézett formák) *-(a)j* végződésű alakjaiból létrejött helynevek végződését is lehet szláv helynévképzéssel magyarázni.

Ez a felismerés igazolhatná BENKŐT, aki bár nem tér ki rá, de helyesen vitatja, „hogy a történeti Magyarország területén csakugyan minden pusztá személynévből lett helynév »magyar névadás eredménye« volna.” (i. m. 409). Mivel bizonyított, hogy a szlávok is képeztek személynévekből helyneveket (vö. OTTO KRONSTEINER, Die alpenlawischen Personennamen. Wien, 1975. 9), ezért a Kárpát-medencében a nagyszámban előforduló, személynévből alakult *-j*, *-aj* (esetleg hangrendi kiegyenlítődéssel *-ej*) végű helynév meghatározó része nem magyar, hanem szláv névadás eredménye is lehet. A jól ismert és számszerű adatok bizonyítják, hogy a Kárpát-medence szláv nyelvű lakossága milyen nagy mértékben vett részt víz- és helyneveink kialakításában (vö. KRISTÓ GYULA, Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003. 27–31). Ehhez kapcsolódik és a megismert újabb adatokból következik, hogy a szláv lakoságnak közszavak és személynévek helységnévvé képzésében is meghatározó szerep juthatott. Talán a szláv *-aj* helységnévképzővel alakultak a *Bozzai*, *Csataj*, *Csobaj*, *Hobaj*, *Magyaraj*, *Ohaj*, *Pataj*, *Uraj* stb. helynevek.

Tudva, hogy az ómagyar korban számolnunk kell a szláv személynévképzők mellett a szláv *-aj* helységnévképzővel is, ezért a továbbiakban az „ómagyar helységnévképző problematikáját” célszerű lenne ismét átgondolni, a példaanyagot átvizsgálni. A tisztán látáshoz azonban további, elfogulatlan vizsgálatokra és megbízható etimonokra van szükség.

5. Ezzel elérkeztünk BENKŐ Loránd tanulmányának III. részéhez, melyben – nagy teret szentelve – részletesen és behatóan foglalkozik az általam „jórészt kifejtés nélkül, csupán summázatként” megpendített néhány tézissel, amely a történeti névkutatás általánosabb kérdéseibe vág, és helyteleníti azon kijelentésemet, mely szerint „nem ismerjük kellően a történeti személy- és helynévanyagunkat, főleg nem vagyunk tisztában a nevek eredetével”. BENKŐ ezzel szemben kijelentette: „manapság ... adattömeg áll a kutatás rendelkezésére, ... és számos kutató közreműködésével folyik ... érdemleges munka”, és szerinte nem méltányos „ilyen általános és szigorú [?] ítéletet mondani névtudományunk helyzetéről, illetőleg névkutatásunk tevékenységéről” (i. m. 415).

A felvetett és a magyar történeti névkutatás jövőjét tekintve lényeges kérdésekre valamelyest én is hosszabban válaszolok. Tehát elismerve és soha kétségbe nem vonva névkutatóink kivételes szorgalommal kifejtett tevékenységét, de védve a magam igazát, idézem KRISTÓ GYULA történész-akadémikus gondolatait (akinek elhunytá alkalmából a legszebb nekrológot BENKŐ LORÁND írta). KRISTÓ már nem tudott jelen lenni a 2003 októberében, Jászberényben megrendezett névtani tanácskozáson, de „A magyar történeti helynévkutatásról” című előadását elküldte. Ebben a következőkre hívta fel a történeti névtannal foglalkozók figyelmét: „Magától értetődő, ha a kutatás – gazdaságossága és természetes kényelmissége alapján – előnyben részesíti a kompendiumokat, a történeti földrajzi kézikönyveket, ahol egy meghatározott szintig minden együtt van. Aki azonban már valaha is szembesítette Csánki Dezső vagy Györffy György valóban monumentális vállalkozásának adatbázisát magukkal a forrásokkal, elsősorban oklevelekkel, rá kellett jönnie: több százezernyi oklevél sokszorta többet tud, mint bármiféle kompendium... A források szűkössége természetesen csak az állásfoglalást tevő névtanús kutató egyéni

felelősségét növeli, de a feladattól el nem riaszthatja... Az a benyomásom, mintha a történeti helynévkutatás túlságosan is a Csánki- és Györffy-kötetek nyújtotta biztonsági zónában tanyázna [kiemelés tőlem – F. K.] ... törekedni kell arra, hogy az Árpád-kori történeti földrajz hiányzó megyei mihamarabb napvilágot lássanak. Olyan fontos, illetve nagy megyék anyaga hiányzik még, mint pl. Pozsony, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szatmár, Temes, Tolna, Valkó, Vas, Veszprém, Zala, Zemplén, amelyek ismerete nélkül nehéz az egész Árpád-kori helynévadás kérdésében nyilatkozni” [kiemelés tőlem – F. K.] (Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Szerk. FARKAS FERENC. Bp., 2004. 161–2).

Tehát a széles látókörű, a történeti helynévkutatásban is kiválót alkotó történész, KRISTÓ GYULA „a források szűkösségéről”, illetőleg az okleveles anyagnak a kutatók részéről nem kellő felhasználásáról fejtette ki véleményét. A KRISTÓtól említett nyilvánvaló és kétségbevonhatatlan tényekről én summázatként valóban csak ennyit írtam: „nem ismerjük kellően a történeti személy- és helynévanyagunkat.”

A „főleg nem vagyunk tisztában a nevek eredetével” kijelentésem BENKŐ szerint nemcsak „önmagában furcsa, hanem az az elvi tartalom, amely mögötte rejtőzhet”. BENKŐ ugyanis azt olvasta ki az idézett mondatomból, hogy én valójában a helyes szláv nyelvi eredetmagyarázatokat hiányolom, holott nem nekem kellene ítéletet mondanom a magyar névtanósok ide vágó ismereteiről (i. m. 415). Tekintettel arra, hogy hazánkban szólásszabadság van, ezért talán nekem is engedélyezett véleményt nyilvánítanom. Egyébként e tárgykörben valóban nem nekem, hanem a legtekintélyesebb nyelvtörténésznek illenék megszólalni. Különben is a BENKŐ és köztem kialakult vita a hibás névetimonok (l. *Tokaj, Pokaj, Bervej ~ Berve* stb.) miatt bontakozott ki. Továbbá nem ítékeztem, csupán figyelmeztetni kívántam a kutatókat az Árpád-korból fennmaradt ismeretlen eredetű személy- és helynevek tömegére, nemkülönben a helytelen névmagyarázatokra, a tudós népetimológiákra (l. fent), és az utóbbi időben az idegen eredetű tulajdonnevek kielégítő eredetmagyarázatainak hiányára.

BENKŐ LORÁND egy korábbi és igencsak megszívlelendő írásában nemcsak általánosságban, hanem kifejezetten jelen témánkhoz: a *j* végű Árpád-kori személynevek vizsgálatához is kijelölhette és megalapozhatta volna a helyes kutatási irányt. Az 1949-ben megjelent tanulmányának néhány mondata nyilvánvalóan nem az akkori politikai viszonyokhoz igazodott, hanem a fiatal nyelvész kutató őszinte meggyőződéséből fakadt. „A történeti személynévvizsgálat kérdései” című cikkében többek között ez áll: „A régi magyar személynévadás rendszerét ma sem ismerjük teljesen, és egészen jelentős névtípusok kialakulásáról, eredetéről, elterjedéséről nincs biztos tudásunk... Nincs tisztázva a kicsinyítő képzőkkel kapcsolatos számtalan kérdés ... é r d e m e s v o l n a külön foglalkozni azokkal a képzőkkel is, amelyek alakilag azonosak egyes szláv nyelvi becéző képzőkkel. E problémakört tehát szláv névtani vizsgálatokhoz kell kapcsolni [kiemelés tőlem – F. K.]. Minden további munkálkodásunk alapja és feltétele, hogy az anyag, amivel foglalkozunk: tehát a magyar személynévkincs viszonylag teljes gyűjteménye rendelkezésünkre álljon” (MNY. 1949: 247). Mennyivel előbbre tartana a történeti névkutatás, ha a fél évszázada kitűzött célokból valami megvalósult volna!

Feltűnő és teljességgel érthetetlen, hogy maga BENKŐ LORÁND tartja „túlhaladottnak, a mai kutatási igények tekintetében ... erősen vitathatónak ... a névetimonnak ... a névkutatás középontjába ... állítását, ... a névetimonok fürkészését” (i. m. 415–6). Elismerve és üdvözölve a történeti névtannal foglalkozók morfológiai, tipológiai, szemantikai és szociológiai tárgyú munkáit, a jelenben folyó névtörténeti munkák sem nélkülözhetik az etimológiai kutatások eredményeit. Vajon BENKŐ hogyan írhatta volna meg csupán jelen tanulmányát a FNEsz. névetimológiai nélkül? Vagy miként lehetne összeállítani korábbi etimológiai kutatások nélkül egy 25 oldalas dolgozatot az inetimologikus mássalhangzókról a régi magyar helynevekben?

Bár a vita egy ómagyar helységnévképző eredetéről alakult ki, korábbi és jelen írásomban mégis egyaránt a helyes névmagyarázatok hiányolom. Egyáltalán hogyan ismerhető fel helyesen egy helynévben az ómagyar helységnévképző, vagy egy Árpád-kori személynévben az ősmagyar folyamatos melléknévi igenév, ha a névetimon hibás? Szerintem sehogy. Nem egy teóriához kellene mindenáron ragaszkodni, hanem először ki kellene deríteni a nevek eredetét, azután lehet véleményyt nyilvánítani a végződésekről, majd a leszűrt tapasztalatok alapján esetleg, ha lehetséges, az eredményt elméleti szintre emelni. Természetesen e – szerintem szükséges – munkafolyamat lényegesen több időt és szélesebb területet felölelő kutatói munkát igényelne. (Egyébként nem mindenki helyteleníti a névetimonok fürkészését, mert a közelmúltban jelent meg a Magyar Nyelvben egy tanulmányfolyam faneveink eredetéről, l. 2004: 260–73, 419–38).

6. BENKŐ LORÁND a *Pokaj* helynévnek általam közölt szláv eredetét nem cáfolta, de kifogásolta, hogy a Gömör megyei, 1329-ből adatolt *Pokaj* helynévvel azonos helyneveket „a történelmi Magyarország erősen szláv nyelviségű északi és déli széles peremsávjából”: Szepes, Varasd, Szerém és Körös megyékből idéztem, és teljesen helytelenül hasonlósági alapon a „legkorábbi magyar szállásterületen fekvő” *Tokaj* helynévvel hoztam össze. Érdekes BENKŐ felvetése a Gömör megyei szláv eredetű *Pokaj* helynévvel kapcsolatban, mert úgy tudom, Gömör megyében is – mely nem tartozik „Magyarország peremsávjába” – az „Árpád-kori helynevek között számos szláv eredetűt találunk, ami amellett szól, hogy az idetelepedett magyarság jó ideig szlávokkal élt együtt, s ... volt mód arra, hogy a szláv helyneveket átvegye” (Györffy 2: 461), továbbá szintén nem a „peremsávba” tartozó „Nógrád megyében a szláv eredetű helynevek sűrűsége nagyobb, mint mássutt. Ez arra mutat, hogy itt a honfoglalás előtti szlávok tovább élt” (KISS LAJOS: MNy. 1999: 15; vö. KRISTÓ GYULA, Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003. 97–8). ZOLTÁN ANDRÁS megállapítása szerint: „a honfoglaló magyarság nem csupán a peremvidékeken került szomszédságba a szlávokkal, hanem az ország belső területein is. Ez azt jelenti, hogy a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a honfoglalást követő egy-két évszázadban egyszerre voltak szubsztrátum jellegűek és marginálisok... A szláv szubsztrátum az ország belső területein és a szláv szomszédság a peremvidékeken széles körű szláv–magyar kétnyelvűséggel járt, ami oda vezetett, hogy a magyarság a kezdetekben a nem szláv külvilággal is elsősorban szlávul érintkezett, és a külvilág számára is szláv nyelvi közvetítéssel volt megközelíthető” (Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok. Bp., 2005. 20, 22). Célszerű lenne a történeti névkutatás során e gondolatokat nem elfelejteni, hanem szem előtt tartani.

BENKŐ, amikor az „ősmagyar” folyamatos melléknévi igenévi maradványokat az Árpád-kor személynévanyagában vizsgálta (Rédei-Festschrift 62–3), többek között a szlavóniai *Rata* nemzetiség nevében a *ránt* ~ *rát* ige melléknévi igenévet vélte, valamint a „Magyarország peremsávjába” tartozó Szepes megyei bíró *Tilo* nevét a *tilt* ige melléknévi igenének értelmezte. (A *Rata* személynév és nemzetségnév egy szláv *Ratibor*, *Ratimir*, *Ratislav* személynév becéző alakja, a *Tilo* a német *Tillman* személynév ugyancsak becéző változata, vö. FEHÉRTÓI: Nyr. 1998: 64–7.)

7. BENKŐ a dolgozatomra válaszul írt tanulmányát egy különös vallomással zárja. Nincs megbékélve a „bevett névetimológiai vonatkozású gyakorlattal, hogy ... olyan szláv személynévanyag szolgálhasson személynévi vonatkozású hazai helységnéveink szláv eredetének biztos igazolásául, mely személynéveket a középkori Magyarország területéről nem tudunk kimutatni, holott okleveleink valósággal ontják a személynéveket” (i. m. 418). BENKŐ megnyugtatóására felhívom a figyelmét a (nem a peremvidékről való!) Borsod megyei *Cászta* helynévre, melyről MELICH JÁNOS ezt írta: a helynév „nyilván régibb személynévből (adatunk nincs). A XII–XIII. században a csehben gyakori a *Časta*, *Časka* személynév” (EtSz. 1: 875; vö. FNEsz.). Vagy a Mura mellett fekvő *Radkersburg*-ra, melynek középkori magyar neve *Redege* > *Regede* volt, és ez a névalak a szláv **Radigojъ* személynévből származik (vö. FNEsz.). A magyarok akkor nevezték el a helyet,

amikor Radigój még élt. „Hogy ilyen személynévet nem találunk, ez a tényeken mit sem változtat. Mind a szláv *rad*, mind pedig a szláv *goj* közönséges szavak személynévi használatban” (MELICH i. m. 292, 294). Egyébként igencsak tanulságos, hogy a közismert, szláv eredetű *Tihamér* személynév az Árpád-korból eddig nem került elélem, csak a becéző-képzett alakja 1211-ből *Tichon* (vö. MELICH, SzJLSz. 1/2: 129). Helynévként viszont már 1261/1271-től adatolható (GYÖRFFY 1: 812; vö. FNESz. *Tihamérdülő*).

Egyébiránt tudományos szűklátókörűségre vallana, ha a forrásokban fennmaradt adatokról azt hinnénk, hogy azok felölelik a Kárpát-medence teljes Árpád-kori névanyagát. Hiszen például a hiteles, 1111-ben feljegyzett és számos szláv helynevet tartalmazó zabori összeírás, vagy az 1138-ban készült dömösi nagy szolgálonépi összeírás – a szláv és ismeretlen eredetű személy- és helyneveinek tömegével – csak egy területi egység névanyagát képviseli. A XII. század elején azonban a Kárpát-medence más tájain is éltek emberek, ám nevükről, lakóhelyükről, birtokuk, földjük határrészneveiről nem készültek feljegyzések, vagy ha igen, azok nem maradtak ránk.

Ezért hibának tartom, és félreértésekhez vezethet, ha az Árpád-kori személynévtárban megjelenített névanyagot egyenlőnek tekinténk az Árpád-kor személynévkincsével. Ha egy név nem szerepel a névtárban, még nem jelenti azt, hogy a név a Kárpát-medencében a megadott időkeretek között nem fordult elő. (Engedjenek meg ezzel kapcsolatban egy meglehetősen abszurd hasonlatot: a közel 2000 oldalas budapesti telefonkönyv sem tartalmazza a valamikor itt élt és ma élő összes budapesti lakos nevét!)

BENKŐ LORÁND úgy véli, hogy én a szláv személynévképzést „összevegyítettem” a magyar helynévképzéssel, és ez igen „bajos, többek között azért, mert a magyar helynévképzők rendszerének semmi köze nincs a szláv személynévképzéshez” (i. m. 416). Ez utóbbi megállapítás igaz, ám ha valaki valamit összevegyített, az nem én voltam, hanem az a személy, aki ómagyar helységnévképzőt vél felfedezni idegen eredetű *j* végű (képzős) személynévből alakult helynevekben (l. fent). Egyébiránt eddig az volt az általános felfogás, hogy a Kárpát-medence helyneveinek kialakulását és kutatását nem lehet elválasztani az Árpád-kori személynévek vizsgálatától. Továbbá maga BENKŐ jelezte, hogy számos olyan *aj/ej* végű helységnév van, amely nem illik bele az ómagyar *-j*, *-aj/-ej* helységnévképző „problémakörébe”, mert ezek idegen eredetű személynévek (i. m. 409). Én ilyen idegen eredetű *aj/ej* végű személynéveket éppen azért idéztem, hogy ne keveredjenek össze a feltételezett ómagyar *-j*, *-aj/-ej* helységnévképzővel.

Összegzésül: BENKŐ gondolatmenete az ómagyar *-aj/-ej* helységnévképzőről további vizsgálatot érdemel, ehhez azonban biztos névetimonok szükségesek, továbbá figyelembe veendő a megismert szláv *-aj* helységnévképző is; egyben köszönöm BENKŐ LORÁNDnak dolgozatomra írt és számomra igen tanulságos válaszát.

FEHÉRTÓI KATALIN